

ŚWIĘTA KONGREGACJA DLA SAKRAMENTÓW I KULTU BOŻEGO

Instrukcja „Inaestimabile donum”

w sprawie niektórych norm dotyczących kultu
Tajemnicy Eucharystycznej

3 kwietnia 1980 r.

Uwagi wstępne.....	1
A) Msza święta.....	2
B) Kult Eucharystyczny poza Mszą św.....	4
Przypisy.....	7

Uwagi wstępne

W związku z Listem skierowanym do Biskupów i za ich pośrednictwem do Kapłanów w dniu 24 lutego 1980 r., w którym Ojciec Święty Jan Paweł II rozważył na nowo bezcenny dar Najświętszej Eucharystii, Święta Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego poleca uwadze Biskupów niektóre normy dotyczące kultu tak wielkiej Tajemnicy.

Wskazania te nie są syntezą tego, co już zostało wyrażone przez Stolicę Apostolską w dokumentach dotyczących Eucharystii, ogłoszonych po Soborze Watykańskim II i dotychczas obowiązujących, zwłaszcza w *Mszale Rzymskim*, (1) w Rytuale *De sacra Communionem et de cultu Mysterii eucharistici extra Missam*, (2) w Instrukcjach: *Eucharisticum Mysterium*, (3) *Memoriale Domini*, (4) *Immensae Caritatis* (5) i *Liturgicae instaurationes*. (6)

Święta Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego z zadowoleniem stwierdza rozliczne i dodatnie skutki reformy liturgicznej: bardziej czynne i bardziej świadome uczestnictwo wiernych w tajemnicach liturgicznych, wzbogacenie zasobu wiadomości doktrynalnych i katechetycznych dzięki używaniu języków rodzimych i bogactwu czytań biblijnych, wzrost poczucia wspólnoty w życiu liturgicznym, uwieńczone powodzeniem wysiłki zmierzające do usuwania rozdźwięku pomiędzy życiem a kultem, pomiędzy pobożnością liturgiczną a pobożnością osobistą, pomiędzy liturgią a pobożnością ludową.

Te pozytywne i napędzające otuchą aspekty nie mogą jednakże przytłumić niepokoju, z jakim obserwuje się najrozmaitsze i częste nadużycia, o których dowiadujemy się z różnych stron świata katolickiego: pomieszanie funkcji, zwłaszcza gdy chodzi o posługę kapłanów i o rolę świeckich (odmawianie razem z kapłanem Modlitw eucharystycznych, wygłaszanie homilii przez świeckich, rozdzielanie Komunii św. przez świeckich, gdy mogą to czynić kapłani); pogłębiające się zatracanie

poczucia „sacrum” (zarzucanie stroju liturgicznego, sprawowanie Eucharystii bez uzasadnionej konieczności poza kościołem, brak czci i poszanowania wobec Najświętszego Sakramentu, itd.); nieuznawanie kościelnego charakteru liturgii (używanie tekstów prywatnych, mnożenie modlitw eucharystycznych bez aprobaty kościelnej, wykorzystywanie tekstów liturgicznych do celów społeczno-politycznych). W tych przypadkach mamy do czynienia z rzeczywistym fałszowaniem liturgii katolickiej: „fałszerzem byłby, kto by w imieniu Kościoła sprawował Kult Boży wbrew sposobowi ustanowionemu powagą Bożą przez Kościół i uświęconemu zwyczajem”. (7)

Otóż wszystko to nie może wydać dobrych owoców. Następstwem tego są — i nie mogą nie być — pęknięcia w budowlu jedności wiary i kultu w Kościele, niepewność w dziedzinie doktryny, zgorzenie i zakłopotanie Ludu Bożego i niemalże nieuniknione gwałtowne reakcje.

Wierni mają prawo do prawdziwej Liturgii, czyli do takiej, jakiej chciał i jaką ustanowił Kościół, który przewidział także ewentualne możliwości przystosowania jej do potrzeb duszpasterskich różnych miejsc lub różnych grup ludzkich. Niestosowne eksperymentowanie, zmiany i pomysły dezorientują wiernych. Używanie tekstów nie zatwierdzonych prowadzi z kolei do zrywania koniecznej spójni między *lex orandi* i *lex credendi*. W związku z tym należy przypomnieć ostrzeżenie Soboru Watykańskiego II: „nikomu innemu, choćby nawet był kapłanem, nie wolno na własną rękę niczego dodawać, ujmować lub zmieniać w liturgii”. (8) A śp. Papież Paweł VI przypominał, że „Kto wykorzystuje reformę do przeprowadzania samowolnych eksperymentów, ten trwoni energię i obraża zmysł kościelny”. (9)

A) Msza święta

1. „Dwie części, z których w pewnym stopniu składa się Msza św., mianowicie Liturgia Słowa i Liturgia eucharystyczna, tak ściśle wiążą się ze sobą, że stanowią jeden akt kultu”. (10) Nie powinno się przystępować do stołu Chleba Pańskiego, jeśli wpraw nie było się u stołu Jego słowa. (11) Pismo Św. ma zatem ogromnie doniosłe znaczenie w obrzędach Mszy św. Dlatego też nie można lekceważyć tego, co Kościół ustanowił, mianowicie że „należy przywrócić w nabożeństwach czytanie Pisma św. dłuższe, bardziej urozmaicone i lepiej dobrane”. (12) Należy przestrzegać norm podanych w Lekcjonarzu, czy to odnośnie do liczby czytań, czy to gdy chodzi o wskazówki dotyczące specjalnych okoliczności. Byłoby poważnym nadużyciem zastępować słowo Boże słowem człowieka, kimkolwiek by on był. (13)

2. Czytanie perykopy ewangelicznej jest zastrzeżone szafarzowi mającemu święcenia, tzn. diakonowi lub kapłanowi. Pozostałe czytania, jeśli to możliwe, winny być powierzone lektorowi lub innym osobom świeckim przygotowanym duchowo i technicznie. Po pierwszym czytaniu następuje psalm responsoryjny, który jest częścią składową Liturgii Słowa. (14)

3. Homilia ma na celu wyjaśnić wiernym słowo Boże zawarte w czytaniu oraz wskazać na jego współczesną wymowę. Homilia należy zatem do kapłana lub do diakona. (15)

4. Odmawianie Modlitwy eucharystycznej, będącej ze swej natury jakby szczytem całego obrzędu, jest zastrzeżone kapłanowi na mocy święceń. Jest zatem nadużyciem, jeśli każe się odmawiać niektóre części Modlitwy eucharystycznej diakonowi, ministrowi niższego stopnia lub wiernym. (16) Zgromadzenie nie pozostaje jednak bierne i bezczynne: łączy się ono z kapłanem przez wiarę i w milczeniu oraz okazuje swoją łączność poprzez różne sposoby uczestnictwa, przewidziane w trakcie Modlitwy eucharystycznej: odpowiedzi dialogowane przed Prefacją, Sanctus, aklamacja po przeistoczeniu, końcowe Amen po słowach *Per ipsum...*, które również są zastrzeżone kapłanowi. Zwłaszcza to Amen winno być dowartościowane za pomocą śpiewu, ponieważ jest ono ze wszystkich „Amen” we Mszy św. najważniejsze.

5. Należy używać wyłącznie Modlitw eucharystycznych zawartych w Mszałe Rzymskim lub wprowadzonych za zgodą Stolicy Apostolskiej w sposób i w granicach przez nią ustalonych.

Wprowadzanie zmian w Modlitwach eucharystycznych zatwierdzonych przez Kościół albo stosowanie innych modlitw ułożonych prywatnie, jest bardzo poważnym nadużyciem.

6. Należy pamiętać, że na Modlitwę eucharystyczną nie powinny się nawarstwiać inne modlitwy lub śpiewy. (17) Kapłan winien wypowiadać wyraźnie słowa Modlitwy eucharystycznej, tak aby wierni z łatwością ją rozumieli i żeby pomogła ona stworzyć prawdziwą wspólnotę, skupioną na sprawowaniu Pamiątki Pana.

7. **MSZA ŚW. KONCELEBROWANA.** Przywrócona w Liturgii zachodniej koncelebra ukazuje w sposób wyjątkowy jedność kapłaństwa. Dlatego też kapłani koncelebrujący winni być uważni na znaki wyrażające tę jedność, na przykład: winni być obecni od samego początku koncelebry, mieć na sobie przepisane szaty liturgiczne, zajmować miejsce, które im przynależy jako kapłanom współofiarującym oraz wiernie przestrzegać inne normy związane z godnym sprawowaniem obrzędu. (18)

8. **MATERIA EUCHARYSTII.** Idąc wiernie za przykładem Chrystusa Kościół w sprawowaniu Wieczerzy Pańskiej stale używał chleba i wina z wodą. Zgodnie z tradycją całego Kościoła chleb do sprawowania Eucharystii winien być wyłącznie z pszennej mąki, zgodnie z tradycją właściwą Kościołowi łacińskiemu wymagany jest chleb praśny. Ze względu na znak, materia Eucharystii „winna mieć postać prawdziwego pokarmu”. Ma się to wyrazić w jego konsystencji a nie w formie, która pozostaje tradycyjna. Do mąki pszennej i wody nie można dodawać żadnych obcych składników. Przygotowanie chleba wymaga uważnej troski, tak aby wyrób nie był z uszczerbkiem dla godności należnej dla chleba eucharystycznego, umożliwił jego godne łamanie, nie powodował nadmiernej ilości partykuł i nie obrażał wrażliwości wiernych podczas spożywania. Wino do sprawowania Eucharystii powinno być „z owocu winnego krzewu” (Łk 22. 18), naturalne i gronowe, tzn. bez domieszki obcych substancji. (19)

9. **KOMUNIA EUCHARYSTYCZNA.** Komunia św. jest darem Pana, który wierni otrzymują za pośrednictwem przeznaczonego do tego szafarza. Nie jest dozwolone, aby wierni brali sami chleb konsekrowany i święty kielich, a tym bardziej, żeby je podawali jedni drugim.

10. Wierny, zakonnik lub świecki, upoważniony jako szafarz nadzwyczajny Eucharystii, może rozdawać Komunię św. jedynie wtedy, gdy nie ma kapłana, diakona lub akolity, gdy kapłanowi stoi na przeszkodzie choroba, podeszły wiek lub gdy liczba komunikujących jest tak wielka, że przedłużałaby się zbytnio Msza św. (20) Należy więc zganić postawę tych kapłanów, którzy choć obecni przy celebrze, wstrzymują się od udzielania Komunii Św., zostawiając ten obowiązek świeckim.

11. Kościół zawsze żądał od wiernych szacunku i czci wobec Eucharystii w chwili, gdy ją przyjmują.

Gdy chodzi o sposób przystępowania do Komunii św., wierni mogą ją przyjmować zarówno w postawie klęczącej jak i stojącej, stosownie do norm ustalonych przez Konferencję Episkopatu. Kiedy wierni przyjmują Komunię św. klęcząc, nie wymaga się od nich żadnego innego znaku czci wobec Najświętszego Sakramentu, ponieważ samo klęczenie wyraża akt uwielbienia. Kiedy natomiast przyjmują Komunię św. na stojąco, winni — podchodząc procesjonalnie do ołtarza — uczynić akt czci zanim przyjmą Najświętszy Sakrament; powinni to uczynić w odpowiednim miejscu i w taki sposób, by nie zakłócać porządku w przystępowaniu do Komunii św. (21)

Słowo *Amen*, które wierni wypowiadają podczas przyjmowania Komunii św., jest aktem osobistej wiary w obecność Chrystusa.

12. Co się tyczy Komunii św. pod dwiema postaciami, należy zachować to, co zostało ustanowione przez Kościół, zarówno gdy chodzi o cześć należną Najświętszemu Sakramentowi, jak i o pożytek przyjmujących Eucharystię stosownie do rozmaitych okoliczności, czasu i miejsca. (22)

Również Konferencje Biskupów i Ordynariusze nie powinni przekraczać norm już ustalonych w tej materii i nie należy nierozsądnie pozwalać na KOMUNIE ŚW. POD DWIEMA

POSTACIAMI i trzeba dokładnie ustalić, w czasie których Mszy św. może być ona udzielana. Grupy, które korzystają z takiego uprawnienia, winny być ściśle określone, zdyscyplinowane i jednolite. (32)

13. Także po Komunii św. Pan jest obecny pod postaciami. Dlatego też po udzieleniu Komunii św. pozostałe części konsekrowano winny być spożyte lub umieszczone przez właściwego szafarza w miejscu przechowywania Eucharystii.

14. Nie można natomiast przechowywać wina konsekrowanego; winno być ono spożyte bezpośrednio po Komunii św. Należy dopilnować, aby była konsekrowana taka ilość wina, jaka jest konieczna do Komunii św.

15. Należy przestrzegać przepisów dotyczących puryfikacji kielicha i innych świętych naczyń, które zawierały postaci eucharystyczne. (24)

16. Ze szczególnym szacunkiem i starannością należy odnosić się do naczyń świętych, czy to kielicha i pateny, używanych przy sprawowaniu Eucharystii, czy też cyboriów, służących do Komunii św. wiernych. Kształt naczyń winien być odpowiedni do użytku liturgicznego, do jakiego są przeznaczone. Tworzywo powinno być szlachetne, trwałe i w każdym wypadku dostosowane do świętych czynności. Sąd w tej dziedzinie należy do Konferencji Episkopatów poszczególnych regionów.

Nie można używać zwyczajnych koszyków czy innych naczyń przeznaczonych do użytku zwykłego poza sprawowaniem Liturgii lub naczyń pośledniej jakości czy pozbawionych wszelkiego stylu artystycznego.

Kielich i pateny winny być poświęcone przez Biskupa lub kapłana zanim zostaną przeznaczone do użytku. (25)

17. Należy zalecać wiernym, aby nie zaniedbywali obowiązku należytego dziękczynienia po Komunii Św., bądź to podczas sprawowania obrzędu: zachowując chwilę milczenia, śpiewając jakiś hymn lub psalm, albo inna pieśń pochwalną, (26) bądź to po zakończeniu obrzędu, trwając według możliwości na modlitwie przez pewien przeciąg czasu.

18. Różne są, jak wiadomo, funkcje, jakie kobieta może spełniać w zgromadzeniu liturgicznym, wśród nich czytanie Słowa Bożego i intencji Modlitwy wiernych. Kobiety nie mogą jednak być dopuszczone do pełnienia funkcji „akolitów” (ministrantów). (27)

19. Szczególną czujność i specjalną staranność zaleca się przy Mszach św. przekazywanych za pomocą środków audiowizualnych. Ze względu na bardzo szeroki zakres odbioru powinny być sprawowane w przykładowy sposób. (28)

Przy sprawowaniu Liturgii w domach prywatnych należy zachować normy Instrukcji „Actio pastoralis” z dnia 15 maja 1969 r. (29)

B) Kult Eucharystyczny poza Mszą św.

20. Zaleca się gorąco nabożeństwo zarówno publiczne jak i prywatne do Najświętszego Sakramentu także poza Mszą św. Obecność Chrystusa, którego wierni adorują w Eucharystii, wywodzi się bowiem z Ofiary i zmierza do sakramentalnego i duchowego zjednoczenia.

21. Przy wprowadzaniu pobożnych praktyk eucharystycznych trzeba mieć na uwadze okresy liturgiczne, tak aby te praktyki harmonizowały z Liturgią, z niej w jakiś sposób czerpały natchnienie i do niej prowadziły lud chrześcijański. (30)

22. Co się tyczy wystawienia Najświętszego Sakramentu na czas krótki lub dłuższy, procesji eucharystycznych, kongresów eucharystycznych oraz wszystkich przejawów pobożności eucharystycznej, należy przestrzegać wskazań duszpasterskich i przepisów zawartych w Rytuale Rzymskim. (31)

23. Nie należy zapominać, że przed błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem winno się poświęcić odpowiedni czas na czytanie Słowa Bożego, na pieśni i modlitwy oraz na cichą adorację”. (32) Na zakończenie śpiewa się jakiś hymn, odmawia się lub śpiewa jedną z modlitw wybraną z Rytuału Rzymskiego. (33)

24. TABERNAKULUM, w którym przechowuje się Eucharystię, może być umieszczone w ołtarzu lub poza nim, w miejscu bardzo widocznym w kościele, naprawdę godnym i odpowiednio ozdobionym, albo w kaplicy nadającej się do modlitwy prywatnej i adoracji wiernych. (34)

25. Tabernakulum powinno być z materiału trwałego, nienaruszalne oraz nieprzeźroczyste. (35) Przed tabernakulum — ozdobionym na znak obecności Eucharystii konopeum lub w inny odpowiedni, określony przez kompetentną władzę sposób — winno stale płonąć światło wyrażające cześć oddawaną Panu. (36)

26. Przed Najświętszym Sakramentem zamkniętym w tabernakulum lub wystawionym publicznie, należy zachować czcigodny zwyczaj przyklęknięcia na znak uwielbienia. (37) W akt ten należy wkładać całą duszę. Aby serce ugięło się przed Bogiem w kornej czci, przyklęknięcie nie powinno być ani spieszne, ani niedbałe.

27. Jeśli zostały wprowadzone jakiekolwiek zmiany przeciwne niniejszym zarządzeniom, należy je poprawić.

Znaczna część trudności napotykanych w przeprowadzaniu reformy Liturgii, a zwłaszcza Mszy św. pochodzi stąd, że niektórzy kapłani i wierni może nie mieli wystarczającej znajomości racji teologicznych i duchowych, dla których zostały wprowadzone zmiany według zasad ustanowionych przez Sobór.

Kapłani muszą stale pogłębiać rzeczywisty obraz Kościoła, (38) którego żywym przejawem są obrzędy liturgiczne, zwłaszcza Msza św. Bez odpowiedniej kultury biblijnej kapłani nie będą mogli ukazać wiernym znaczenia Liturgii jako aktualizacji — poprzez znaki — historii zbawienia. Również znajomość historii Liturgii przyczyni się do zrozumienia dokonanych zmian, nie jako nowości, lecz jako podjęcie na nowo i przystosowanie autentycznej i nieskażonej tradycji.

Liturgia wymaga ponadto wielkiej równowagi, gdyż — jak mówi konstytucja Sacrosanctum Concilium — „Liturgia w najwyższym stopniu przyczynia się do tego, aby wierni życiem swoim wyrażali oraz ujawniali innym misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła. Jest on bowiem ludzki i jednocześnie boski, widzialny i wyposażony w dobra niewidzialne, żarliwy w działaniu i oddany kontemplacji, obecny w świecie, a jednak pielgrzymujący. Wszystkie te właściwości posiada w taki mianowicie sposób, że to, co ludzkie, jest podporządkowane Bożemu i skierowane do Bożego, widzialne do niewidzialnego, życie czynne do kontemplacji, a to, co doczesne — do miasta przyszłego, którego szukamy”. (39) Bez tej równowagi ulega zniekształceniu prawdziwe oblicze chrześcijańskiej Liturgii.

Aby osiągnąć łatwiej ten ideał, należy koniecznie dbać o formację liturgiczną w seminariach i na wydziałach, (40) o uczestnictwo księży w kursach, zjazdach, spotkaniach czy tygodniach liturgicznych, podczas których studium i refleksja będą umiejętnie dopełniane przez wzorowe sprawowanie obrzędów. W ten sposób kapłani będą mogli oddać się skuteczniejszej pracy duszpasterskiej, katechezie liturgicznej wiernych, organizowaniu grup lektorów, formacji zarówno duchowej jak i praktycznej ministrantów, kształceniu animatorów zgromadzenia, stopniowemu wzbogacaniu śpiewnika, słowem, tym wszystkim inicjatywom, które mogą ułatwiać coraz głębszą znajomość Liturgii.

W przeprowadzaniu reformy liturgicznej wielka odpowiedzialność spoczywa na krajowych i diecezjalnych Komisjach liturgicznych. Instytutach i Ośrodkach liturgicznych, zwłaszcza gdy chodzi o przygotowanie przekładów ksiąg liturgicznych oraz o formację duchowieństwa i wiernych w duchu reformy zamierzonej przez Sobór.

Praca tych instytucji ma służyć Władzy kościelnej. Władza ta powinna móc liczyć na ich współpracę wierną normom i wskazaniom Kościoła, której obce są samowolne inicjatywy i partykularyzmy, mogące zaszkodzić owocom odnowy liturgicznej.

Dokument ten dotrze do rąk szafarzy Bożych tajemnic w dziesiątą rocznicę wydania „Mszału Rzymskiego” opublikowanego, za wskazaniem Soboru Watykańskiego II przez Papieża Pawła VI.

Wydaje się rzeczą stosowną przytoczyć tu niektóre słowa wypowiedziane przez tego Papieża na temat wierności normom dotyczącym sprawowania Liturgii.

„Nader bolesnym faktem jest wprowadzanie rozłamu właśnie tam, gdzie «zgromadziła nas w jedno miłość Chrystusa» to znaczy do Liturgii i do Ofiary eucharystycznej, odrzucając szacunek należny normom ustanowionym w dziedzinie liturgicznej. Właśnie w imię tradycji prosimy wszystkich naszych synów i wszystkie wspólnoty katolickie, by odnowioną Liturgię sprawowały z godnością i żarliwością”. (41)

Biskupi, którzy są „kierownikami, krzewicielami i stróżami całego życia liturgicznego w powierzonym sobie Kościele”, (42) będą umieli znaleźć najwłaściwsze drogi wiodące do gorliwego i stanowczego wprowadzenia w życie tych norm na chwałę Bożą i dla dobra Kościoła.

Rzym, Wielki Czwartek, dnia 3 kwietnia 1980 r.

Instrukcja niniejsza, przygotowana przez Świętą Kongregację dla Sakramentów i Kultu Bożego, została zatwierdzona dnia 17 kwietnia 1980 r. przez Ojca Świętego Jana Pawła II, który potwierdzając ją swoją powagą zarządził, by została opublikowana i by była przestrzegana przez wszystkich, do których się odnosi.

JAMES R. Kard. KNOX
Prefekt

Virgilio Noé
Sekretarz
Sekcji Kultu Bożego

Przypisy

- 1) Ed. typica, Romae 1975.²
- 2) Ed. typica, Romae 1973.
- 3) Św. Kongr. Rytów, z dnia 25 maja 1967 r.: AAS 59 (1967) 539-573.
- 4) św. Kongr. dla Kultu Bożego, z dnia 29 maja 1969 r.: AAS 61 (1969) 541-545.
- 5) Św. Kongr. dla Sakramentów, z dnia 29 stycznia 1973 r.: AAS 65 (1973) 264-271.
- 6) św. Kongr. dla Kultu Bożego, z dnia 5 września 1970 r.: AAS 62 (1970) 692-704.
- 7) św. Tomasz i Akwinu, Suma Teologiczna, II-II, zag. 93, art. 1 (wyd. „Veritas, Londyn 1971), tom XIX, 172-173.
- 8) Sobór Wat. II, Konst. o liturgii świętej. Sacrosanctum Concilium, nr 22, § 3,
- 9) Paweł VI, Przemówienie z dnia 22 sierpnia 1973 r.: „L'Osservatore Romano", 23 sierpnia 1973 r.
- 10) Sobór Wat. II, Konst. o liturgii świętej, Sacrosanctum Concilium, nr 56.
- 11) Por. tamże, nr 56; por. także Sobór Wat. II, Konst. dogm. o Objawieniu Bożym, Dei Verbum, nr 21.
- 12) Sobór Wat. II, Konst. o liturgii świętej, Sacrosanctum Concilium, nr 35, § 1.
- 13) Por. Św. Kongr. dla Kultu Bożego, Instr. Liturgicae instaurationes, nr 2, a.
- 14) Por. Institutio generalis Missalis Romani, nr 36.
- 15) Por. Św. Kongr. dla Kultu Bożego, Instr. Liturgicae instaurationes, nr 2, a.
- 16) Por. św. Kongr. dla Kultu Bożego, List okólny, Eucharistiae participationem z dnia 27 kwietnia 1973 r.: AAS 65 (1973) 340-347, nr 8; Instr. Liturgicae instaurationes, nr 4.
- 17) Por. Institutio generalis Missalis Romani, nr 12.
- 18) Por. tamże, nr 156, 161-163.
- 19) Por. tamże, nr 281-284; św. Kongr. dla Kultu Bożego, Instr. Liturgicae instaurationes, nr 5; Notitiae 6 (1970) 37.
- 20) Św. Kongr. dla Sakramentów, Instr. Immensae caritatis. nr 1.
- 21) św. Kongr. Rytów, instr. Eucharisticum Mysterium. nr 34; por. Institutio generalis Missalis Romani, nr 244, c; 246, b; 247, b.
- 22) Por. Institutio generalis Missalis Romani, nr 241-242.
- 23) Por. tamże, nr 242.
- 24) Por. tamże, nr 238.
- 25) Por. Institutio generalis Missalis Romani, nr 288. 289, 292, 295; Św. Kongr. dla Kultu Bożego, Instr. Liturgicae instaurationes, nr 8; Pontificale Romanum, Ordo dedicationis ecclesiae et altaris, s. 125, nr 3.
- 26) Por. Institutio generalis Missalis Romani, nr 56 j.
- 27) Por. Św. Kongr. dla Kultu Bożego, Instr. Liturgicae instaurationes, nr 7.
- 28) Por. Sobór Wat. II, Konst. o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium. nr 20; Papieska Komisja środków Społecznego Przekazu Instr. Communio et progressio z dnia 23 marca 1971 r.: AAS 63 (1971) 593-656, nr 151.
- 29) AAS 61 (1969) 806-811.
- 30) Por. Rituale Romanum. De Sacra Communione et de cultu Mysterii eucharistici extra Missam, nr 79-80.

- 31) Por. tamże, nr 82-112.
- 32) tamże, nr 89.
- 33) Por. tamże, nr 97.
- 34) Por. *Institutio generalis Missalis Romani*, nr 276.
- 35) Por. *Rituale Romanum*, *De sacra Communione et de cultu Mysterii eucharistici extra Missam*, nr 10.
- 36) Por. Św. Kongr. Rytów. *Instr. Eucharisticum Mysterium*, nr 57.
- 37) Por. *Rituale Romanum*, *De sacra Communione et de cultu Mysterii eucharistici extra Missam*, nr 84.
- 38) Por. Sobór Wat. II, Konst. dogm. o Kościele, *Lumen gentium*.
- 39) Sobór Wat. II, Konst. o liturgii świętej, *Sacrosanctum Concilium*, nr 2.
- 40) Por. św. Kongr. dla Nauczania Katolickiego, *Instr. o formacji liturgicznej w seminariach, In ecclesiasticam futurorum sacerdotum formationem* z dnia 3 czerwca 1979 r.
- 41) Przemówienie na konsystorzu z dnia 24 maja 1976 r.: AAS 68 (1976) 374.
- 42) Sobór Wat. II, Dekr. o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele, *Christus Dominus*, nr 15.